

Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΗΣ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ ΣΤΑ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ¹

Ανδρέας Γ. Δημητρόπουλος
Καθηγητής Συνταγματικού Δικαίου
Νομικής Σχολής Πανεπιστημίου Αθηνών

1. Η εξέλιξη της τεχνολογίας τα τελευταία χρόνια, υπήρξε σε σύγκριση με το παρελθόν, ραγδαία. Η σύγχρονη τεχνολογία γενικότερα, αλλά κυρίως η πληροφορική και η εφαρμογή της σε όλους σχεδόν τους ειδικότερους τομείς μεταμόρφωσε, στην κυριολεξία, τη ζωή του σύγχρονου ανθρώπου². Η ακάθεκτη εισχώρηση της τεχνολογίας μετέβαλε και συνεχίζει να μεταβάλλει το περιεχόμενο των θεσμών και των διανθρωπικών σχέσεων. Αυτή η συνολική μεταμόρφωση της κοινωνικής πολιτικής και οικονομικής ζωής, στην οποία ο καθένας σύμφωνα με το άρθρο 5 παρ. 1 μπορεί να συμμετέχει αναπτύσσοντας την προσωπικότητά του, έχει ήδη μπει σε μια γοργή τροχιά και πραγματοποιείται καθημερινά. Τίθεται έτσι εύλογα το ερώτημα: ποια η επίδραση της σύγχρονης τεχνολογίας στα συνταγματικά δικαιώματα; Ποιες είναι οι ενδεχόμενες μεταβολές, ποιες οι θετικές και αρνητικές επιπτώσεις από την εφαρμογή της σύγχρονης τεχνολογίας;
2. Η τεχνολογία είναι ένα τμήμα της πραγματικότητας που μας περιβάλλει. Αναφερόμενοι λοιπόν στην επίδραση της σύγχρονης τεχνολογίας στα συνταγματικά δικαιώματα αναφερόμαστε αναγκαία σε μια πτυχή της σχέσης δικαίου και πραγματικότητας. Αυτή η στροφή των σύγχρονων νομικών προς τη μελέτη των σχέσεων δικαίου - πραγματικότητας - όχι πάντοτε τόσο αυτονόητη στο παρελθόν, όσο σήμερα - αποτελεί την αναγνώριση ενός τρόπου σκέψης και προσέγγισης των νομικών φαινομένων. Δίκαια επομένως θα μπορούσε να θεωρηθεί ως αναγνώριση της υπεροχής της αντικειμενικής σχολής του δικαίου. Η αξιοποίηση της μελέτης της πραγματικότητας προϋποθέτει τη συστηματική και υποταγμένη σε κανόνες χρήση και όχι την αποσπασματική και ευκαιριακή αναφορά. Η σύνδεση δικαίου και πραγματικότητας μας αποκαλύπτει, αφενός μεν τη δικαιοπραγωγική ικανότητα του πραγματικού, αφετέρου την πραγματική διάσταση του κανόνα δικαίου, "την πραγματικότητα της εφαρμογής του". Η σχέση δικαίου και πραγματικότητας - επομένως και η σχέση σύγχρονης τεχνολογίας και συνταγματικών δικαιωμάτων - εμφανίζεται έτσι από την εδώ εξεταζόμενη άποψη με δύο βασικές μορφές.

¹ Στο παραπάνω κείμενο βασίστηκε διάλεξη στο Η΄ Επιστημονικό Συμπόσιο με θέμα: " Η αποτελεσματική απονομή της Δικαιοσύνης και η συμβολή των νέων τεχνολογιών", που διοργανώθηκε από το Πανεπιστήμιο Πειραιώς (τομέας νομικής επιστήμης τμήματος ΟΔΕ) σε συνεργασία με το Ελεγκτικό Συνέδριο, αφιερωμένο στο Ελεγκτικό Συνέριο επ΄ ευκαιρία της συμπληρώσεως εκατόν εβδομήντα ετών αδιαλείπτου λειτουργίας του, στις 20 και 21 Νοεμβρίου 2003 στην αίθουσα Συνεδρίων Πανεπιστημίου Πειραιώς. - Επιθεώρηση Δημοσίου και Διοικητικού Δικαίου Ιούνιος 2004.

² Ο όρος "σύγχρονη τεχνολογία" αναφέρεται σε κάθε μορφή της σημερινής τεχνολογικής εξέλιξης. Κυρίως όμως αναφέρεται στη σύγχρονη ηλεκτρονική τεχνολογία και την εφαρμογή της πληροφορικής. Ο εν πολλοίς αυθαίρετος αυτός περιορισμός του παρόντος δεν εμποδίζει τις σύντομες αναφορές σε κάθε άλλη μορφή τεχνολογίας που επιδρά σημαντικά στα συνταγματικά δικαιώματα.

3. Η τεχνολογία ως πραγματικότητα παράγει νέες συνταγματικές ρυθμίσεις, νέα συνταγματικά δικαιώματα από τα οποία, άλλα έχουν ήδη περάσει σε συνταγματικές διατάξεις, ενώ άλλα δεν έχουν ακόμα συνταγματοποιηθεί. Η τεχνολογική πραγματικότητα, όπως κάθε νομικά ενδιαφέρουσα πραγματικότητα αναγκάζει τον συντακτικό και τον κοινό νομοθέτη να παράγουν νέους κανόνες δικαίου απαραίτητους για τη ρύθμισή της. Στη σχέση αυτή δικαίου και πραγματικότητας, προηγείται κατά κανόνα η διαμόρφωση της πραγματικότητας και ακολουθεί η νομική της ρύθμιση. Έτσι και στο εξεταζόμενο πεδίο, προηγήθηκε η τεχνολογική πραγματικότητα και ακολούθησε η κάθε είδους νομική ρύθμιση. Μια σειρά νέων συνταγματικών ρυθμίσεων είναι εμπνευσμένες από τις επιδράσεις της σύγχρονης τεχνολογίας και σε ορισμένες περιπτώσεις εμπεριέχουν νέα συνταγματικά “ηλεκτρονικά δικαιώματα”. Κορυφαίο παράδειγμα παρέχει το άρθρο 5Α που αφορά την κοινωνία της πληροφορίας, αλλά και το άρθρο 5 παρ5 που αναφέρεται στη προστασία της γενετικής ταυτότητας και στη προστασία από τις βιοϊατρικές επεμβάσεις. Στην ίδια κατηγορία ανήκει το άρθρο 9Α που αφορά την προστασία των προσωπικών δεδομένων, το άρθρο 14 παρ. 5 και παρ. 9, το άρθρο 15, το άρθρο 19 παρ. 3 για την απαγόρευση της χρήσης παράνομων αποδεικτικών μέσων κλπ.
4. Συνταγματικά δικαιώματα και τεχνολογία συνδέονται με μια εσωτερική σχέση σκοπού και μέσου. Το συνταγματικό δικαίωμα, η υλοποίησή του, αποτελεί τον προσδιοριζόμενο από τον Καταστατικό Χάρτη σκοπό και η τεχνολογία το μέσο. Σκοπός δηλαδή του συντακτικού νομοθέτη είναι ο ίδιος ο άνθρωπος, η ανθρώπινη αξία, η οποία εξειδικεύεται με τα επί μέρους συνταγματικά δικαιώματα. Η σχέση επομένως συνταγματικών δικαιωμάτων και τεχνολογίας από συνταγματική άποψη είναι απόλυτα ιεραρχική. Το Σύνταγμα ορίζει το απαραβίαστο της ανθρώπινης αξίας ως καταστατική αρχή της έννομης τάξης. Η ανθρώπινη αξία αποτελεί το υπέρτατο συνταγματικό αγαθό, την υπέρτατη προστατευόμενη αξία. Κατά συνέπεια ο συντακτικός νομοθέτης θέτει την τεχνολογία στην υπηρεσία του ανθρώπου και ασφαλώς όχι το ανάστροφο.
5. Ανάμεσα στα συνταγματικά δικαιώματα και την τεχνολογία υπάρχει επίσης μια εγγενής πραγματική σχέση, που προκύπτει από την ανθρώπινη δράση και τα μέσα που χρησιμοποιεί. Ο άνθρωπος κατά τη γενικότερη δράση του, η οποία σε μεγάλο βαθμό συνιστά και άσκηση συνταγματικών δικαιωμάτων, χρησιμοποιεί διάφορα μέσα, μεταξύ των οποίων και μέσα της τεχνολογίας. Η χρησιμοποίηση των μέσων αυτών διευκολύνει έτσι την άσκηση του δικαιώματος, καθόσον καθιστά ευκολότερη την υλοποίησή του. Έτσι συνδέεται η άσκηση των διαφόρων δικαιωμάτων με τις εφευρέσεις και την πρόοδο της τεχνολογίας, η οποία μπορεί να διευκολύνει ή και να παρέχει εντελώς νέους τρόπους στην άσκηση της ανθρώπινης δραστηριότητας και κατά συνέπεια στην άσκηση των συνταγματικών δικαιωμάτων. Έτσι πχ το πραγματικό περιεχόμενο της ελευθερίας κίνησης εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τις δυνατότητες, που παρέχει η τεχνολογία. Η εφεύρεση και η διάδοση του αυτοκινήτου έδωσε νέες διαστάσεις στην ελευθερία κίνησης του ανθρώπου. Η εφεύρεση και η εφαρμογή της τυπογραφίας έδωσε νέες διαστάσεις στην ελευθερία διάδοσης των ιδεών και δημιούργησε τη συνταγματική ελευθερία του τύπου. Η ελευθερία διάδοσης των ιδεών προσλαμβάνει άλλες διαστάσεις με την ανακάλυψη του χαρτιού και ακόμη ευρύτερες με την ανακάλυψη της τυπογραφίας. Εκείνος που διαθέτει τα τεχνολογικά μέσα μπορεί να είναι πιο ελεύθερος. Η τηλεόραση δημιούργησε

νέες μορφές ενημέρωσης, η τηλεφωνία νέες μορφές επικοινωνίας κ.οκ. Η πραγματική άσκηση των συνταγματικών δικαιωμάτων εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από το επίπεδο τεχνολογικής εξέλιξης. Από την άποψη αυτή και μέχρι ενός σημείου η εξέλιξη της τεχνολογίας και η ελευθερία του ανθρώπου, η ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας φαίνεται να συμβαδίζουν. Μπορούμε πράγματι να κάνουμε λόγο για ελευθερία μέσω της τεχνολογίας. Όποιος διαθέτει την τεχνολογία, έχει περισσότερες δυνατότητες ελευθερίας και ουσιαστικότερης απόλαυσης των συνταγματικών δικαιωμάτων. Αντίθετα τις δυνατότητες αυτές δεν διαθέτει όποιος δεν διαθέτει τα νέα τεχνολογικά μέσα. Φαίνεται ότι και σε αυτή την περίπτωση η μέσω της τεχνολογίας ελευθερία δεν είναι και αυτή ελευθερία για όλους. Σε αντίθεση όμως με ότι συνέβαινε σε ανάλογες περιπτώσεις στο παρελθόν, αν κρίνουμε από την ταχύτητα και ευρύτητα της διάδοσης της νέας τεχνολογίας στα ευρύτερα στρώματα του πληθυσμού, μπορούμε προς το παρόν να ισχυριστούμε, ότι η εξασφαλιζόμενη με τη χρήση της νέας τεχνολογίας ελευθερία είναι ελευθερία των πολλών, αν όχι ελευθερία για όλους. Στο σημείο αυτό η ελευθερία συναντά την ισότητα. Είναι βέβαια γεγονός, ότι ακόμη δεν είναι όλος ο πληθυσμός εξοικειωμένος με τη νέα τεχνολογία, όπως βέβαιο είναι ότι η διαδοχή των γενεών ασφαλώς θα ελαχιστοποιήσει τη διαφορά των ηλεκτρονικά μορφωμένων από τους ηλεκτρονικά αναλφάβητους. Εκείνο που έχει ιδιαίτερη σημασία είναι, ότι η νέα τεχνολογία είναι προσιτή στο ευρύ κοινό και ότι σε σύντομο χρονικό διάστημα η διάδοσή της έχει σχεδόν γενικευθεί.

6. Η ηλεκτρονική τεχνολογία διευκολύνει ποικιλοτρόπως την άσκηση πολλών συνταγματικών δικαιωμάτων. Στο πλαίσιο αυτό της διευκόλυνσης της άσκησης των συνταγματικών δικαιωμάτων, η σχέση ανάμεσα στην άσκηση αυτή και τη νέα ηλεκτρονική τεχνολογία, έχει το εξής πολύ ενδιαφέρον και σημαντικό ιδιαίτερο χαρακτηριστικό. Η νέα τεχνολογία δημιούργησε ένα νέο χώρο, το διαδίκτυο, μέσα στον οποίο είναι δυνατή η άσκηση πολλών από τα συνταγματικά δικαιώματα. Εκτός λοιπόν από τα ηλεκτρονικά δικαιώματα, υπάρχει η ηλεκτρονική άσκηση των συνταγματικών δικαιωμάτων και κυρίως η άσκησή τους μέσα στο διαδίκτυο. Το διαδίκτυο αποτελεί πράγματι ένα νέο χώρο άσκησης παραδοσιακών και νεώτερων συνταγματικών δικαιωμάτων. Πολλά από τα συνταγματικά δικαιώματα, εκτός από τους παραδοσιακούς τρόπους άσκησης, μπορούν να ασκηθούν και με νέους ηλεκτρονικούς τρόπους. Σε πολλές μάλιστα περιπτώσεις, η ηλεκτρονική άσκηση είναι πολύ πιο αποτελεσματική από τη παραδοσιακή. Πάντως ηλεκτρονική και παραδοσιακή άσκηση δεν είναι οπωσδήποτε ανταγωνιστικές αλλά παραπληρωματικές. Δεν σημαίνει ότι η μια θα εξαφανίσει την άλλη, αν και σε ορισμένες περιπτώσεις δεν αποκλείεται να συμβεί.
7. Η χρήση της τεχνολογίας - όπως και τόσα άλλα θέματα - είχε και έχει δύο βασικές όψεις, μια θετική και μια αρνητική. Εμφανίζεται πράγματι με τις δύο όψεις του Ιανού. Το ζήτημα δεν αφορά κατά κυριολεξία την τεχνολογία καθεαυτή, αλλά την χρησιμοποίησή της. Κατά κυριολεξία δεν είναι η ίδια η τεχνολογία, αλλά η χρησιμοποίησή της, δηλαδή η ανθρώπινη συμπεριφορά, ο ίδιος ο άνθρωπος. Το βασικό ζήτημα που τίθεται δεν είναι να αποφύγουμε τη τεχνολογία αλλά την κακή χρήση της. Η τεχνολογία ως μέσο μπορεί σε κάθε περίπτωση να χρησιμοποιηθεί και προς την μια και προς την άλλη κατεύθυνση και για τη στήριξη, δηλαδή τη διευκόλυνση και για την παρεμπόδιση των συνταγματικών δικαιωμάτων. Είναι όπως το όπλο, που έχει

εντελώς διαφορετική χρησιμότητα στα χέρια του φρουρού των συνόρων από εκείνη στα χέρια του εγκληματία. Όπως η πυρηνική ενέργεια που χρησιμοποιείται είτε ως βόμβα είτε για την κίνηση εργοστασίων. Η τεχνολογία δεν γεννά μόνο νέες μορφές άσκησης αλλά και νέες μορφές κινδύνων, που απειλούν τα συνταγματικά δικαιώματα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα τα νέα όπλα, που απειλούν την υγεία αλλά και αυτή την ίδια την ύπαρξη του ανθρώπου. Όπως επίσης η βιοτεχνολογία. Τα διάφορα τεχνολογικά μέσα είναι δυνατό να χρησιμοποιούνται για τη παρεμπόδιση της δράσης των άλλων ή και την ματαίωσή της. Έτσι η αστυνομική δύναμη χρησιμοποιεί σύγχρονα μέσα, πχ καπνογόνα, για τη διάλυση συγκεντρώσεων. Η τεχνολογία αποτελεί και πηγή κινδύνων της υπόστασης και της ελευθερίας του ανθρώπου, των συνταγματικών δικαιωμάτων γενικότερα.

8. Ο αιώνιος αντίπαλος των συνταγματικών δικαιωμάτων, το κράτος, ενισχυόμενο με τη νέα τεχνολογία, δηλαδή το ηλεκτρονικό κράτος εμφανίζεται ως πολύ μεγαλύτερη απειλή για τα συνταγματικά δικαιώματα, από ότι στο παρελθόν. Η σύγχρονη τεχνολογία παρέχει στο κράτος τεράστιες δυνατότητες συλλογής καταχώρισης και επεξεργασίας πληροφοριών, που θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν σε βάρος του κάθε πολίτη. Η τεχνολογία παρέχει πράγματι αποτελεσματικότερα μέσα αστυνόμευσης, όπως παρακολούθηση των πολιτών. Η επεξεργασία των στοιχείων αυτών είναι ικανή να εξασφαλίσει ταχύτητα, με το πάτημα ενός κουμπιού στις διωκτικές ή άλλες αρχές πλήρες ιστορικό του κάθε πολίτη από τη στιγμή της γέννησής του με όλες τις “χρήσιμες” πληροφορίες. Και η επεξεργασία αυτή διευκολύνεται και ενισχύεται σημαντικά με τη χρήση του του ενιαίου κωδικού αριθμού μητρώου (ΕΚΑΜ). Το ηλεκτρονικό αστυνομικό κράτος, η ηλεκτρονικά οργανωμένη κρατική μηχανή αποτελεί μεγάλο κίνδυνο και ισχυρότατο αντίπαλο για τα δικαιώματα του ανθρώπου. Η εφαρμογή της πληροφορικής και της νέας τεχνολογίας στον χώρο της περιοριστικής διοίκησης φέρνει και πάλι στην επικαιρότητα τον παραδοσιακό αντίπαλο και αποδέκτη της αμυντικής ενέργειας των συνταγματικών δικαιωμάτων, το ίδιο το κράτος. Ο κίνδυνος αυτός μόνο στο πλαίσιο της δημοκρατικοποίησης μπορεί να αντιμετωπισθεί αποτελεσματικά. Οι προερχόμενοι από το κράτος κίνδυνοι δεν αποφεύγονται με την άρνηση της τεχνολογίας, αλλά με την εφαρμογή της δημοκρατίας. Παρά τις αντίθετες διδασκαλίες του C.Schmitt για τη δυνατότητα ύπαρξης κράτους δικαίου και ατομικών δικαιωμάτων ανεξάρτητα από τη μορφή του πολιτεύματος, μόνο το δημοκρατικό κράτος μπορεί να εγγυηθεί τα συνταγματικά δικαιώματα. Αν το ηλεκτρονικό κράτος αποτελεί μεγαλύτερο κίνδυνο από το παραδοσιακά οργανωμένο, αυτός είναι σοβαρότατος λόγος που επιβάλλει ακόμη περισσότερη δημοκρατικοποίηση για τον αποτελεσματικότερο έλεγχό του.
9. Η τεχνολογία ως όπλο κατά του ανθρώπου και των συνταγματικά κατοχυρωμένων δικαιωμάτων του δεν συνιστά απειλή μόνο στα χέρια του κράτους. Του ίδιου μεγέθους - και ίσως σε ορισμένες περιπτώσεις και μεγαλύτερου είναι η προερχόμενη από την ιδιωτική εξουσία απειλή. Η ηλεκτρονικά εξοπλισμένη ιδιωτική εξουσία απειλεί σημαντικά τα συνταγματικά δικαιώματα. Γι αυτό η συνταγματική προστασία και από την ιδιωτική εξουσία, η περίφημη “τρίτη ενέργεια” έχει σήμερα πολύ μεγαλύτερη σημασία από οποτεδήποτε άλλοτε. Παρακολουθήσεις του ιδιωτικού βίου, μαγνητοφωνήσεις συνδιαλέξεων, διαπομπεύσεις μέσα από το διαδίκτυο και με

άλλους τρόπους κλπ αποτελούν καθημερινές παραβιάσεις συνταγματικών δικαιωμάτων προερχόμενες από την ιδιωτική εξουσία.

10. Στον ευρύτερο κοινωνικό χώρο η εισβολή της νέας τεχνολογίας οδηγεί στη κοινωνία της πληροφορίας. (α) Κυρίαρχο στοιχείο η πληροφορία. Η αέναη ροή κάθε είδους πληροφορίας χαρακτηρίζει τη σύγχρονη εποχή. Οι επιπτώσεις της διακίνησης της πληροφορίας πράγματι κεφαλαιώδης. Επιδρά στο κάθε άτομο, στις διανθρωπικές σχέσεις, στη κοινωνία συνολικά. Η διακίνηση της πληροφορίας έχει ως αποτέλεσμα τη πληροφόρηση. Η κοινωνία της πληροφορίας οδηγεί αναγκαία στη πληροφορημένη κοινωνία και στις κάθε είδους επιπτώσεις. Διαφέρει έτσι σημαντικά η κοινωνία που έρχεται από τη κοινωνία που φεύγει. Οι νέες αυτές συνθήκες οδηγούν στη διαμόρφωση νέων συνταγματικών δικαιωμάτων. Ο συντακτικός νομοθέτης ωθούμενος από τη νέα πραγματικότητα προχωρεί σε νέες συνταγματικές ρυθμίσεις. Αναδεικνύεται έτσι σε αυτόνομο δικαίωμα και αναγνωρίζεται συνταγματικά (Σ. 2001 άρθρ. 5Α) το δικαίωμα συμμετοχής στην Κοινωνία της Πληροφορίας. Το δικαίωμα αυτό εμφανίζεται με ενεργητική και παθητική μορφή. Καθένας μπορεί να παράγει και να προωθεί πληροφορίες έχει όμως δικαίωμα να επιλέγει και να δέχεται πληροφορίες. Ο κάθε φορέας του δικαιώματος, είναι ταυτόχρονα πομπός και δέκτης. (β) Ένα δεύτερο βασικό σημείο είναι η επικοινωνία.. Η επικοινωνία του ανθρώπου με τους συνανθρώπους του, υπήρξε πάντοτε σημαντικό τμήμα της γενικότερης δράσης του. Η επικοινωνία και οι μερικότερες μορφές της βρέθηκαν στο επίκεντρο του συνταγματικού ενδιαφέροντος. Το δικαίωμα στο περίφημο "απόρρητο των επιστολών" ανήκει στα πρώτα ατομικά δικαιώματα του κλασικού καταλόγου. Η γρήγορη συνταγματική του κατοχύρωση είναι ακριβώς ενδεικτική της μεγάλης του σημασίας. Η επικοινωνία ανήκει λοιπόν στις βάσεις της άσκησης πολλών άλλων συνταγματικών δικαιωμάτων. Η επικοινωνία, ιδιωτική και μαζική, ρυθμίζεται από τις συνταγματικές διατάξεις, και έχει δεχθεί ισχυρότατες επιδράσεις από τη σύγχρονη τεχνολογία, οι οποίες προκαλούν από τη πλευρά τους αλυσιδωτές επιπτώσεις στην άσκηση των περισσότερων συνταγματικών δικαιωμάτων. Η νέα τεχνολογία καταργεί τα σύνορα και τις αποστάσεις μεταξύ των ανθρώπων. Σήμερα η οικονομικά προσιτή αν όχι σχεδόν ανέξοδη επικοινωνία οποιουδήποτε με οποιονδήποτε σε οποιοδήποτε μέρος της γης είναι ζήτημα δευτερολέπτων. Η αναγκαστική απομόνωση ανθρώπων και λαών δεν είναι πλέον δυνατή. Η κοινωνία της πληροφορίας οδηγεί επομένως σε μια ανοικτή κοινωνία σε μια παγκόσμια κοινωνία. Πρόκειται για μια παγκοσμιοποίηση από τα κάτω, για μια παγκοσμιοποίηση άλλου είδους. Το άρθρο 19 προστατεύει το κλασικό απόρρητο των επιστολών, και της με οποιονδήποτε άλλο τρόπο ελεύθερης ανταπόκρισης και επικοινωνίας. Προστατεύεται επομένως και η επικοινωνία μέσω ηλεκτρονικού ταχυδρομείου, ή και κάθε άλλου ηλεκτρονικού ή άλλου μέσου μετάδοσης μηνυμάτων, όπως δια μέσου της κινητής τηλεφωνίας. Το απόρρητο της επικοινωνίας είναι απολύτως απαραβίαστο. Το Σύνταγμα δεσμεύει όχι μόνο το κράτος αλλά και κάθε ιδιώτη. Αποκτά έτσι ιδιαίτερη σημασία η προστασία απέναντι στις ιδιωτικές εταιρείες που μεσολαβούν για την διακίνηση των ηλεκτρονικών και κάθε είδους, μέσω φάξ, μέσω υπολογιστών ή μέσω της κινητής τηλεφωνίας μηνυμάτων. Η ανάγκη προστασίας από την ιδιωτική εξουσία φαίνεται να έχει σήμερα στο πεδίο της επικοινωνίας, μεγαλύτερη πρακτική σημασία και από εκείνη έναντι του κράτους.

11. Μεγάλης σημασίας είναι επίσης οι επιπτώσεις της σύγχρονης τεχνολογίας στον τομέα της μαζικής επικοινωνίας. της μαζικής ενημέρωσης, του τύπου της ραδιοτηλεόρασης κλπ. Οι προερχόμενοι από την μαζική επικοινωνία κίνδυνοι για την εκάστοτε εξουσία ήταν πάντοτε πολύ μεγαλύτεροι από τους προερχόμενους από την ιδιωτική, περιορισμένης έκτασης επικοινωνία. Ο τύπος σε κάθε μορφή του, ως βιβλίο, ως ημερήσιος τύπος, κλπ, υπήρξε ο μεγάλος αμφισβητίας της εξουσίας και το βασικότερο μέσο διάδοσης των ιδεών. Γι αυτό και ο ίδιος εξελίχθηκε σε μια μορφή εξουσίας χρήσιμη, αλλά και απειλητική. Στις βασικές μεταβολές στο χώρο του "τύπου", με την ευρύτερη έννοια του όρου που συμπεριλαμβάνει κάθε μέσο μαζικής επικοινωνίας, ανήκουν μεταξύ άλλων τα εξής. Η κυριαρχία της τηλεόρασης, η μετατροπή του παραδοσιακού τύπου, και η αναγωγή του διαδικτύου σε πηγή ενημέρωσης. (α) Η τηλεόραση κυριαρχεί πλέον στο πεδίο της ενημέρωσης. Η εφαρμογή της σύγχρονης τεχνολογίας έχει μεταμορφώσει τον τρόπο και τον χρόνο μετάδοσης των γεγονότων. Η ταχύτητα και η αμεσότητα της ενημέρωσης είναι εκπληκτικές. Κάτι το οποίο συμβαίνει σε οποιοδήποτε μέρος του κόσμου, μεταδίδεται σε λίγα μόνο λεπτά με εικόνα και ήχο σε παγκόσμιο επίπεδο. Το τηλεοπτικό κοινό παγκοσμιοποιείται. Ανάλογες σε ταχύτητα και έκταση είναι βέβαια και οι επιπτώσεις και αντιδράσεις που προκαλούν τα γεγονότα. Η συνταγματική προστασία της ραδιοτηλεόρασης χρειάζεται αναμόρφωση και προσέγγιση αν όχι εξομοίωση με τη συνταγματική προστασία του κλασικού τύπου. Η δύναμη της πραγματικότητας, ιδιαίτερα ορατή και σε αυτό το πεδίο, οδήγησε στη χώρα μας στην μεταβολή του νοήματος της αντίστοιχης συνταγματικής διάταξης, και στη δημιουργία της ιδιωτικής τηλεόρασης. Πάντως οι νομικές ρυθμίσεις στο πεδίο αυτό για την χρήση των συχνοτήτων κλπ χρειάζονται αναμόρφωση. (β) Το δεύτερο σημείο που πρέπει να τονιστεί είναι η μεταμόρφωση του παραδοσιακού τύπου, Ο τύπος, όπως τον γνωρίζουμε με την παραδοσιακή του μορφή, δημιούργημα της κλασικής τυπογραφίας έχει ήδη μεταμορφωθεί και μεταμορφώνεται καθημερινά σε ηλεκτρονικό τύπο. Και αυτές οι ίδιες οι εφημερίδες αλλάζουν μορφή και εμφανίζονται και σε ηλεκτρονική έκδοση. Το ηλεκτρονικό βιβλίο έχει ήδη κάνει την εμφάνισή του και έπεται συνέχεια. (γ) Το τρίτο σημείο είναι ότι το διαδίκτυο μεταβάλλεται σε μια πηγή ενημέρωσης, που αποτελεί μια ειδικότερη μορφή της γενικότερης πληροφόρησης, πέρα από τον παραδοσιακό τύπο και τη γνωστή τηλεόραση. Η ενημέρωση ήδη σε σημαντικό βαθμό γίνεται μέσα από τις κάθε μορφής ηλεκτρονικές εφημερίδες. Το σημαντικό στο σημείο αυτό είναι ότι ο σήμερα ο καθένας μπορεί να εκδίδει και να διακινεί την εφημερίδα του. Η σύγχρονη τεχνολογία οδηγεί σε μια μορφή καθολικοποίησης του τύπου και ουσιαστικοποιεί με τον τρόπο αυτό σημαντικά τη διακίνηση των ιδεών. Παράλληλα η ευρύτητα του φάσματος της ενημέρωσης ελαχιστοποιεί τους κινδύνους της παραπληροφόρησης ή της επιβολής συγκεκριμένων απόψεων. Το διαδίκτυο καταπολεμά τα μονοπώλια της ενημέρωσης, κρατικά και ιδιωτικά. Βλ. άρθρ. 14. και προστασία προσωπικότητας. Απελευθέρωση χρόνου.
12. Τέλος η τεχνολογία παρέχει πράγματι τα μέσα ηλεκτρονικής άσκησης πολλών συνταγματικών δικαιωμάτων του ευρύτερου κοινωνικού χώρου, παράλληλα προς την γνωστή παραδοσιακή ή συμβατική άσκηση. Το δικαίωμα της αναφοράς, παροχής πληροφοριών και χορήγησης εγγράφων (άρθρ. 10) έχει ήδη σε ικανό μέτρο ηλεκτρονοποιηθεί προς όφελος του πολίτη αλλά και

της λειτουργίας των δημόσιων υπηρεσιών και διευκολύνεται έτσι σημαντικά η άσκηση του σχετικού δικαιώματος. Το δικαίωμα του συνέρχεσθαι (άρθρ. 11) προσλαμβάνει μια ιδιόμορφη ηλεκτρονική διαμόρφωση ασκούμενο σε ηλεκτρονικούς "χώρους συζητήσεων" (chat rooms), όπου διεξάγονται ομιλίες συζητήσεις και ανταλλάσσονται απόψεις. Το δικαίωμα του συνεταιρίζεσθαι (άρθρ. 12) η σύσταση και η λειτουργία μη κερδοσκοπιών σωματείων και ενώσεων προσώπων αποκτά πράγματι άλλες διαστάσεις και διευκολύνεται σημαντικά. Η απόσταση δεν αποτελεί πλέον εμπόδιο και η ηλεκτρονική λειτουργία των ενώσεων αυτών μπορεί πράγματι να οδηγήσει στην ενδυνάμωση της λειτουργίας τους. Η ηλεκτρονική τεχνολογία παρέχει πλέον άφθονα τα μέσα για ηλεκτρονικές συνεδριάσεις των οργάνων, για ηλεκτρονικές ψηφοφορίες των μελών κοκ. Ιδιαίτερα σημαντικές είναι οι θετικές επιπτώσεις της νέας τεχνολογίας στη παιδεία, την τέχνη και την επιστήμη (άρθρ. 16).

13. Τεχνολογία και οικονομία συνδέονται επίσης πολύ στενά. Η εφαρμογή της νέας τεχνολογίας αλλάζει σημαντικά τις οικονομικές συγκυρίες και οι μεταβολές αυτές θα έχουν τις ανάλογες επιπτώσεις στον κοινωνικό και πολιτικό χώρο. Στον οικονομικό χώρο η εφαρμογή της νέας τεχνολογίας, των ηλεκτρονικών υπολογιστών, φαίνεται να οδηγεί σε σοβαρές ανακατατάξεις με τις ανάλογες επιπτώσεις στους θεσμούς και τα θεμελιώδη δικαιώματα της ίδιας περιοχής. Είναι ίσως και εδώ ακόμη νωρίς για την εξαγωγή οριστικών συμπερασμάτων, είναι όμως δυνατή η διατύπωση εκτιμήσεων, που προκύπτουν από τη μέχρι σήμερα εμπειρία μας. Η χρήση υπολογιστών διευκολύνει σημαντικά την παραγωγή βιομηχανικών κυρίως αγαθών ποσοτικά και ποιοτικά. Είναι πλέον δυνατή η παραγωγή σε μεγάλες ποσότητες με βελτιωμένη ποιότητα. Ήδη έχουμε προχωρήσει από τη λεγόμενη βιομηχανική επανάσταση και βιομηχανική εποχή στην ηλεκτρονική επανάσταση και την ηλεκτρονική εποχή. Εκείνο που έχει ιδιαίτερη σημασία να τονιστεί στο σημείο αυτό είναι ο συνδυασμός μηχανής και ηλεκτρονικού υπολογιστή. Ο δεύτερος τείνει να καταστεί ο χειριστής της πρώτης, ελαχιστοποιώντας ή και εξαφανίζοντας την ανθρώπινη παρέμβαση. Ήδη κυκλοφορούν αρκετά προϊόντα, τα οποία από την αρχή μέχρι το τέλος της διαδικασίας παραγωγής τους δεν τα αγγίζει ανθρώπινο χέρι. Με τη βοήθεια μιας αισιόδοξης ενατένισης, θα μπορούσε να παρατηρηθεί ότι η εξέλιξη αυτή θα ήταν δυνατό - γιατί όχι;- να οδηγήσει στη **κοινωνία της αφθονίας**. Έτσι η κοινωνία της πληροφορίας θα μπορούσε να είναι και η κοινωνία της αφθονίας, επιδρώντας με τη σειρά της στον κοινωνικό χώρο. Η αντιμετώπιση πάντως της οικονομικής διάστασης της παραγωγής, αφαιρεί από τη διαδικασία διανομής οικονομικό και προσθέτει πολιτικό περιεχόμενο. Η διανομή των αγαθών καθίσταται έτσι περισσότερο πολιτικό και λιγότερο οικονομικό πρόβλημα.
14. Την εποχή της γαλλικής επανάστασης οι οικονομικές συγκυρίες που προηγήθηκαν συντέλεσαν σημαντικά στη διαμόρφωση των δικαιωμάτων του ανθρώπου και του πολίτη. Η γενικότερη προσωπική ελευθερία είχε και οικονομικό περιεχόμενο και εξυπηρετούσε και οικονομικές ανάγκες. Έτσι και σήμερα η ηλεκτρονική ελευθερία και η χρήση των ηλεκτρονικών υπολογιστών έχει επίσης οικονομικό περιεχόμενο. Η νέα τεχνολογία επιδρά σημαντικά στο δικαίωμα συμμετοχής στην οικονομική ζωή, όπως καθορίζεται στο άρθρο 5 του ισχύοντος Συντάγματος, τόσο στη παθητική (καταναλωτική) όσο και στην ενεργητική (εργασία, ιδιωτική πρωτοβουλία, παραγωγή, εμπόριο) της μορφή. Η προβλεπόμενη στο άρθρο 106 ιδιωτική οικονομική

πρωτοβουλία διευκολύνεται σημαντικά με την εφαρμογή των ηλεκτρονικών υπολογιστών. Η ηλεκτρονική ροή οικονομικών πληροφοριών και οι δυνατότητες οικονομικής επικοινωνίας συντελούν σημαντικά στη διαμόρφωση της αγοράς, της προσφοράς και της ζήτησης σε επιχειρηματικό αλλά και σε καταναλωτικό επίπεδο. Το διαδίκτυο αποτελεί ήδη στις μέρες μας τόπο συναλλαγής, “αγορά” με τη στενή οικονομική σημασία του όρου, στην οποία μπορεί πλέον ο καθένας να αναζητήσει να βρει να παραγγείλει και τελικά να αποκτήσει το οικονομικό αγαθό καταβάλλοντας το ανάλογο αντίτιμο. Ήδη το **ηλεκτρονικό εμπόριο** έχει κάνει την εμφάνισή του και έχει εξελιχθεί αρκετά. Σημαντικό μέρος του όγκου των συναλλαγών γίνεται ήδη ηλεκτρονικά. Οι δυνατότητες παγκόσμιας επικοινωνίας διαμορφώνουν την ηλεκτρονική αγορά ως παγκόσμια αγορά. Αλλάζει έτσι σημαντικά ο τρόπος σύναψης των συμβάσεων. Η ηλεκτρονική σύμβαση αποτελεί ήδη πραγματικότητα. Στο πλαίσιο αυτό και η ελευθερία των συμβάσεων παίρνει άλλες διαστάσεις. Στο χώρο της ιδιοκτησίας, είναι κυρίως η αποτελεσματικότητα της προστασίας της **πνευματικής ιδιοκτησίας** εκείνη που εμφανίζεται ως ιδιαίτερο πρόβλημα, καθόσον οι νέες τεχνολογίες παρέχουν πράγματι δυνατότητες εύκολης οικειοποίησης της πνευματικής ιδιοκτησίας των άλλων.

15. Η **εργασία** αποτελεί και αυτή δικαίωμα του οικονομικού χώρου, που υφίσταται τις ραγδαίες εξελίξεις της τεχνολογίας. Ο κλασικός σκεπτικισμός, της αντιπαράθεσης ανθρώπου - μηχανής πήρε τη μορφή της αντιπαράθεσης ανθρώπου - ηλεκτρονικού υπολογιστή. Εμφανίστηκε έτσι ο υπολογιστής ως αντίπαλος του εργαζόμενου, διότι αφαιρεί θέσεις εργασίας. Και πράγματι δεν ήταν λίγες οι απολύσεις που προκάλεσε η εισαγωγή της νέας τεχνολογίας σε κάθε είδους επιχειρήσεις, όπως εφημερίδες, τυπογραφεία, αυτοκινητοβιομηχανίες κλπ. Η ταχύτατη δημιουργία πολλαπλάσιων θέσεων εργασίας έδωσε γρήγορα απάντηση στο πρόβλημα αυτό. Το σημαντικό στο πεδίο των σχέσεων εργασίας - υπολογιστών, είναι ακριβώς, ότι ο υπολογιστής έχει ήδη καταστεί απαραίτητο εργαλείο σε κάθε σχεδόν εργασία και η κατάσταση αυτή τείνει να γενικευθεί με την συνεχώς αυξανόμενη επέκταση της ηλεκτρονικής στους διάφορους τομείς. Τόσο στο δημόσιο όσο και στον ιδιωτικό τομέα, η ηλεκτρονοποίηση προχωρεί με γοργούς ρυθμούς και οι υπολογιστές όλο και περισσότερο καθίστανται αναγκαίο εργαλείο στα χέρια των εργαζομένων. Η ηλεκτρονοποίηση της εργασίας καθιστά δυνατή την παροχή της από απόσταση και επιδρά έτσι στην αναγκαιότητα παρουσίας των εργαζομένων, στην εργασιακή τους αποδοτικότητα και την απελευθέρωση πολύτιμου χρόνου. Εάν πράγματι, όπως φαίνεται, η εξέλιξη προχωρήσει προς τη κατεύθυνση αυτή, οι συνθήκες παροχής εργασίας θα αλλάξουν ριζικά. Πολλοί εργαζόμενοι θα μπορούν να παρέχουν εργασία από τόπο και σε χρόνο της επιλογής τους. Σημαντική είναι και η ήδη μέχρι σήμερα εφαρμογή της τεχνολογίας για την ανεύρεση εργασίας.
16. Τεχνολογία και πολιτική συνδέονται επίσης πολύ στενά. Και στο χώρο της πολιτικής ζωής, στο πεδίο της πολιτικής εξουσίας, η εφαρμογή της σύγχρονης τεχνολογίας έχει σημαντικές επιδράσεις. Η τεχνολογία μεταβάλλει τις συνθήκες πολιτικής ενημέρωσης, πολιτικής επικοινωνίας και παρέχει νέα αποτελεσματικά και γρήγορα μέσα λήψης αποφάσεων. Αλλάζει δηλαδή τις βασικές συνθήκες άσκησης της πολιτικής. Το κεντρικό ερώτημα που τίθεται στον κύκλο αυτού του προβληματισμού είναι αν η νέα τεχνολογία μπορεί να οδηγήσει όχι μόνο στη κοινωνία της πληροφορίας και στη κοινωνία της

αφθονίας, αλλά και στη **κοινωνία των πολιτών**, στην οποία οι βασικές πολιτικές αποφάσεις θα λαμβάνονται από τους ίδιους τους πολίτες. Είναι καταρχήν αξιοσημείωτο ότι η χρήση της νέας τεχνολογίας φαίνεται πράγματι να συμβάλει σημαντικά στην ολοκλήρωση της λεγομένης κρίσης του “αντιπροσωπευτικού συστήματος”, όπως αυτή διαπιστώθηκε από επιφανείς δημοσιολόγους και παλαιότερα, λχ από τον Leon Duguit αλλά και πρόσφατα από τον Gerhard Leibholz. Η συμβολή αυτή συνίσταται στην αλλοίωση των συνθηκών λειτουργίας του αντιπροσωπευτικού συστήματος και τη δημιουργία συνθηκών, που ευνοούν τη λήψη αποφάσεων από τους πολίτες, δηλαδή δημιουργούν συνθήκες λειτουργίας της λεγόμενης άμεσης δημοκρατίας. Εξέλιξη προς αυτή τη κατεύθυνση είναι ήδη ορατή, ίσως όμως όχι σε βαθμό ανάλογο προς την εξέλιξη του ευρύτερου κοινωνικού ή του οικονομικού χώρου. Η κοινωνία της πληροφορίας είναι και κοινωνία της πολιτικής πληροφορίας και οι δυνατότητες επικοινωνίας χρησιμοποιούνται και για λόγους πολιτικούς. Η νέα τεχνολογία με τη γενικότερη συμβολή της στην άνοδο του βιοτικού επιπέδου, συμβάλει επίσης σημαντικά στη δημιουργία “λαού ποιότητας” ικανού για τη λήψη αποφάσεων. Εξασφαλίζεται έτσι ουσιαστικότερη άσκηση του δικαιώματος συμμετοχής στη πολιτική ζωής της χώρας, όπως ορίζεται στο άρθρο 5 παρ.1.-

17. Οι νέες δυνατότητες επικοινωνίας, επομένως και προβολής των μεγάλων πολιτικών θεμάτων αλλά και των υποψηφίων μέσα από το διαδίκτυο, μπορούν να επιδράσουν στην άσκηση των κλασικών πολιτικών δικαιωμάτων του **εκλέγειν** και του **εκλέγεσθαι**. Οι προεκλογικοί και προδημοψηφισματικοί αγώνες ήδη σε ένα βαθμό διεξάγονται και ηλεκτρονικά, από την τηλεόραση και τον ηλεκτρονικό υπολογιστή. Η ενίσχυση αυτής της ηλεκτρονοποίησης ενισχύει το περιβάλλον και έχει πολλές θετικές συνέπειες. Οπωσδήποτε συντείνει στην ουσιαστική αντιπαράθεση των επιχειρημάτων και ενισχύει τη θέση του πολίτη, στον οποίο τα πολιτικά μηνύματα μπορούν να φθάσουν άμεσα και ταχύτατα. Όπως διαφαίνεται η συχνότητα των γνωστών παραδοσιακών τρόπων προεκλογικής δραστηριοποίησης θα ελαττώνεται με τον χρόνο και δεν αποκλείεται ορισμένοι από αυτούς τελικά να αντικατασταθούν. Ιδιαίτερη όμως σημασία έχει η χρήση των υπολογιστών στην κυρίως εκλογική διαδικασία, όπως ήδη τη γνωρίζουμε, στη σύνταξη των εκλογών καταλόγων, την άσκηση του δικαιώματος του εκλέγειν των ετεροδημοτών, την εξαγωγή του εκλογικού αποτελέσματος κλπ. Αποκορύφωση αυτής της αναπόφευκτης εξέλιξης είναι η **ηλεκτρονική ψήφος**, η άσκηση δηλαδή του εκλογικού δικαιώματος με τον ηλεκτρονικό υπολογιστή. Η ηλεκτρονική εκλογική ή δημοψηφισματική διαδικασία έχει μεγάλα πλεονεκτήματα, όπως της οικονομίας της ταχύτητας και της ευκολίας, με την έννοια ότι ο εκλογέας θα μπορεί να ψηφίζει από τον τόπο που βρίσκεται χωρίς να είναι αναγκαία η μετάβασή του στον τόπο όπου έχει εγγραφεί για την άσκηση του εκλογικού του δικαιώματος. Μια τέτοια εξέλιξη αναμένεται να συμβάλει στην μείωση της αποχής και την ενίσχυση της συμμετοχής των πολιτών σε αυτές τις διαδικασίες. Στο σημείο αυτό αναδεικνύεται και μια άλλη κορυφαία συνεισφορά προς την κατεύθυνση της ενίσχυσης της άμεσης Δημοκρατίας. Η ευκολία της διεξαγωγής της ψηφοδοτικής διαδικασίας μέσω της ηλεκτρονικής τεχνολογίας θα επιτρέπει την συχνότερη επανάληψή της, θα επιτρέψει δηλαδή στο μέλλον τη συχνότερη διεξαγωγή ηλεκτρονικών δημοψηφισμάτων, επομένως τη συχνότερη λήψη αποφάσεων απευθείας από το εκλογικό σώμα.

18. Όπως προκύπτει από τα παραπάνω, η τεχνολογία μπορεί να εξασφαλίσει - και ήδη σε ένα μέτρο το έχει πράξει - την παρουσία του λαού, την πολιτική του παρουσία και τη συμμετοχή του στις πολιτικές διαδικασίες. Η παρουσία αυτή είναι διαρκής και δεν εμφανίζεται μόνο την ώρα της ψήφου. Δεν εμφανίζεται μόνο με την “επίσημη” μορφή της λαϊκής θέλησης, αλλά και με την “ανεπίσημη” μορφή της **κοινής γνώμης** και δεν είναι αποτέλεσμα ψηφοδοτικής διαδικασίας αλλά αποτέλεσμα δημοσκοπήσεων. Το πολιτικό γίνεσθαι ήδη σήμερα εξελίσσεται κάτω από το άγρυπνο βλέμμα της πάντοτε παρούσας κοινής γνώμης, η οποία ναι μεν δεν συνιστά διαμορφωμένη λαϊκή θέληση, έχει όμως πολύ μεγάλη συνταγματικοπολιτική σημασία και γι’ αυτό τεράστιο συνταγματικοπολιτικό ενδιαφέρον. Η τεχνολογική πρόοδος έχει μετασηματίσει τον πριν από τη στενότερη κρατική περιοχή **χώρο της δημοσιότητας** και έχει απορροφήσει το μεγαλύτερο τμήμα του.
19. Ο μετασηματισμός της λειτουργίας της δημόσιας ζωής δεν θα αφήσει ανέπαφη τη λειτουργία των **πολιτικών κομμάτων**, η οποία αναμένεται να δεχθεί σημαντικές επιδράσεις. Και για τα πολιτικά κόμματα ισχύουν όσα ελέχθησαν για τις ενώσεις προσώπων και την ηλεκτρονική λειτουργία τους. Το συνταγματικό ζητούμενο σε αυτό το πεδίο, ονομάζεται εσωκομματική δημοκρατία, η οποία άλλωστε αποτελεί και συνταγματική αρχή κατά το άρθρο 29 του ισχύοντος Συντάγματος. Η εξασφάλιση της εσωκομματικής Δημοκρατίας είναι δυνατή μέσα από την ηλεκτρονοποίηση της λειτουργίας των πολιτικών κομμάτων. Η ηλεκτρονική τεχνολογία μπορεί να παράσχει τα μέσα για την καταπολέμηση των γραφειοκρατικών δυνάμεων που αναπτύσσονται μέσα στα κόμματα και που εμποδίζουν τον από τα κάτω προς τα πάνω σχηματισμό της θέλησης και των οργάνων των πολιτικών κομμάτων.
20. Η νέα τεχνολογία είναι ήδη σε θέση να εξασφαλίσει και να ουσιαστικοποιήσει τη δημοσιότητα των συνεδριάσεων του κοινοβουλίου³ ίσως και άλλων κρατικών οργάνων. Η τεχνολογική αυτή προσφορά δίνει διέξοδο στην από καιρό εντοπιζόμενη κρίση του κοινοβουλευτισμού και δίνει στη λειτουργία του κοινοβουλίου νέες διαστάσεις και περιεχόμενο. Οι αποφάσεις δεν είναι πλέον αποτέλεσμα δημιουργικών συζητήσεων μέσα στη βουλή, αλλά εξαρτώνται από τον συσχετισμό των κοινοβουλευτικών δυνάμεων και θελήσεις που έχουν ήδη σχηματισθεί μέσα στα πολιτικά κόμματα. Ακριβώς αυτή η αφαίρεση της αμφιβολίας του αποτελέσματος της κοινοβουλευτικής ψηφοφορίας στερεί κατά τον Carl Schmitt στο κοινοβουλευτισμό την πολιτική του ουσία. Η λειτουργία του κοινοβουλίου στο πλαίσιο της σύγχρονης κομματικής δημοκρατίας με υψηλό βαθμό κομματικής πειθαρχίας, έθεσε πράγματι το ερώτημα της σκοπιμότητας των συζητήσεων του κοινοβουλίου. Τι νόημα έχουν οι συζητήσεις αυτές, εφόσον δεν υπάρχει ουδεμία σχεδόν πιθανότητα να μεταπεισθούν οι βουλευτές των αντίθετων πολιτικών παρατάξεων; Και η απάντηση που δίνεται στο ερώτημα αυτό, αποκτά ουσία και περιεχόμενο μόνο με τη μεσολάβηση της σύγχρονης τεχνολογίας. Οι συζητήσεις και τα επιχειρήματα δεν απευθύνονται στις μέσες στο κοινοβούλιο πολιτικές παρατάξεις τις οποίες άλλωστε δεν μπορούν να μεταπείσουν, αλλά απευθύνονται απευθείας προς τον λαό, προς τους πολίτες, τους οποίους προσπαθούν να επηρεάσουν. Εδώ ακριβώς αναδεικνύεται ο ρόλος της νέας τεχνολογίας. Η μετάδοση και κυρίως η τηλεοπτική, δηλαδή

³ Άρθρ. 15 παρ. 2 εδ. β: "Νόμος ορίζει τα σχετικά με την υποχρεωτική και δωρεάν μετάδοση των εργασιών της Βουλής και των επιτροπών της, καθώς και προεκλογικών μηνυμάτων των κομμάτων από τα ραδιοτηλεοπτικά μέσα. "

οπτικοακουστική των συνεδριάσεων μετατρέπει το κοινοβούλιο σε μια απέραντη “εκκλησία του δήμου”, στην οποία όλοι οι πολίτες μπορούν να είναι οπτικοακουστικά παρόντες και να ουσιαστικοποιείται έτσι το δικαίωμα συμμετοχής τους στη πολιτική διαδικασία. Βέβαια το δικαίωμα του λόγου εκ των πραγμάτων θα ασκείται από τους αρχηγούς και τους άλλους πολιτικούς, δεν αποκλείεται όμως η τεχνολογία να εξασφαλίσει κάποιους άλλους τρόπους παρέμβασης των πολιτών στην όλη διαδικασία.

21. Όπως προκύπτει από την ανάλυση που προηγήθηκε η τεχνολογία (α) παράγει μια νέα γενιά ηλεκτρονικών (και όχι μόνο) συνταγματικών δικαιωμάτων (β) Δημιουργεί νέους τρόπους άσκησης των συνταγματικών δικαιωμάτων. Η σύγχρονη τεχνολογία επιδρά ποικιλότροπα στα συνταγματικά δικαιώματα, του κοινωνικού, οικονομικού και πολιτικού χώρου. Βρισκόμαστε ακόμη στις αρχές αυτής της διαδικασίας και δεν μπορούν να προβλεφθούν ή και να εκτιμηθούν με ακρίβεια όλες οι επιδράσεις. Η επίδραση της τεχνολογίας είναι αρνητική και θετική. Από μας κυρίως εξαρτάται να ελαχιστοποιήσουμε τις αρνητικές και να αξιοποιήσουμε τις θετικές. Εφόσον εμείς το θελήσουμε, πιστεύω ότι με τη βοήθεια της τεχνολογίας μπορούμε να οδηγηθούμε σε μια κοινωνία αφθονίας αποτελούμενη από πληροφορημένους και ενεργούς πολίτες.

Ανδρέας Γ. Δημητρόπουλος
Καθηγητής Συνταγματικού Δικαίου
Νομικής Σχολής Πανεπιστημίου Αθηνών